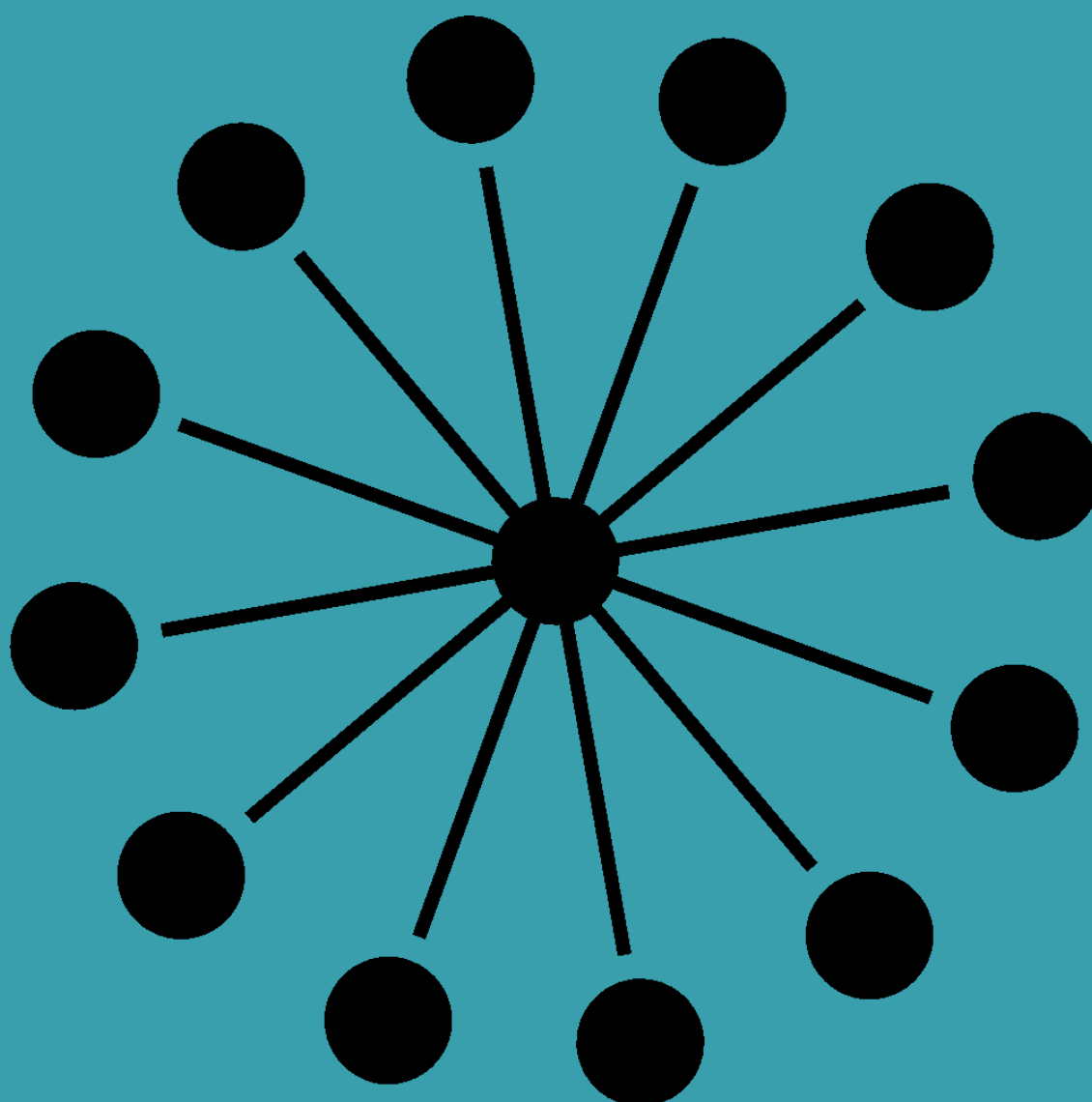
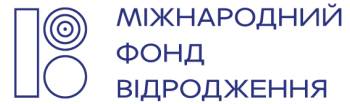

Вибір вищої освіти: гендерний аналіз

Авторки: Тетяна Жерьобкіна, Марія
Куделя, Олександра Слободян

Коректура: Роксолана Машкова

Верстка: Юлія Кабанець

Дослідження здійснено аналітичним центром Cedos у рамках Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні. Думки та позиції, викладені у цій публікації, не обов'язково відображають позицію Посольства Швеції в Україні, Міжнародного фонду «Відродження» та Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE).

Будь-яке використання матеріалів, розміщених у цьому виданні,

дозволене за умови згадки першоджерела не пізніше другого абзацу тексту.

У цьому звіті ми використовуємо іменник з відділеним «_» гендерованим закінченням для позначення особи, гендер як_ої невідомий чи не має значення в нинішньому контексті, та групи осіб різного гендеру, або гендер яких невідомий, або гендер яких не має значення в нинішньому контексті. Ми однаково поважаємо жінок, небінарних осіб і чоловіків. Оскільки в україномовному інформаційному просторі сьогодні набагато частіше підкреслюється існування чоловіків, ніж усіх інших (тобто більшості людей), ми, щоб урівноважити цей перекис, тут і далі використовуємо таку форму на позначення сукупності різних людей чи людини, гендер як_ої невідомий.

Зміст

● Вступ і бекграунд	4
Відмінності у виборі спеціальностей	4
● Механізми впливу на гендерний дисбаланс у виборі спеціальностей	8
Знання предмету, успішність у школі	9
Некогнітивні особисті характеристики	10
Рольові моделі батьків	13
Шкільне середовище	15
Суспільні уявлення про професії та індивідуальні життєві цілі	19
● Наявні політики щодо гендерного розриву у виборі спеціальностей	27
● Рекомендації	30

● Вступ і бекграунд

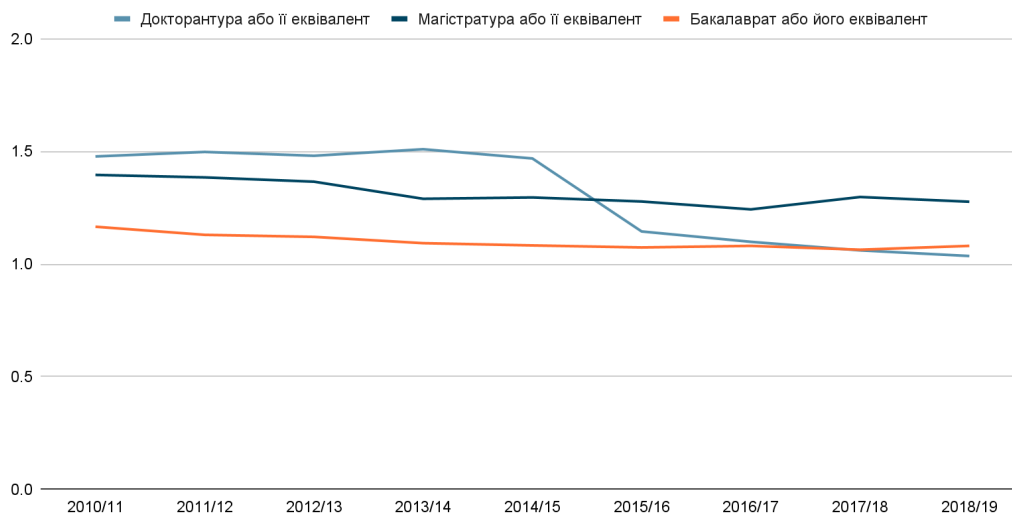
У цьому звіті ми фокусуємося на гендерному вимірі вступу до закладів вищої освіти та його потенційних наслідках для гендерної рівності на ринку праці й загалом у суспільстві. Ми не виходимо з твердження, що низька або висока частка дівчат на тій чи іншій спеціальності — це суто негативне або позитивне явище. Однак ми припускаємо, що це є наслідком гендерних стереотипів, які існують у суспільстві, а також відображає ситуацію з гендерною рівністю на попередніх рівнях освіти та впливає на гендерну рівність на ринку праці.

Відмінності у виборі спеціальностей

Для початку варто зрозуміти, чи існує нерівність і загалом гендерована відмінність у виборі спеціальностей для здобуття вищої освіти.

Загалом, в Україні вища освіта не є однаково доступною для всіх: існує нерівність у доступі для людей з різним соціально-економічним походженням, для людей з різних типів населених пунктів. Однак у гендерному вимірі цієї нерівності не спостерігаємо — вища освіта є настільки ж доступною для жінок, як і для чоловіків. Попри те, що жінки становлять меншу частку населення (співвідношення жінок віком до 17 років до чоловіків цього ж віку в Україні становить 0,94), індекс гендерного паритету для рівнів, що відповідають вищій освіті, більше 1. Отже жінок, які здобувають вищу освіту, в Україні більше, ніж чоловіків.

Індекси гендерного паритету серед студент_ок закладів освіти України

Джерело: Держстат

Примітки:

* Індекс гендерного паритету — співвідношення кількості осіб жіночої статі до кількості осіб чоловічої статі.

** До 2012/2013 навчального року — включно зі студент_ками закладів освіти Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

*** З 2014/2015 — без урахування уч_енць, слухач_ок і студент_ок закладів освіти тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Однак представленість дівчат у різних галузях знань дуже відрізняється, тож загальний гендерний баланс у вищій освіті не відображає меншу представленість дівчат або хлопців на тих чи інших спеціальностях. Наприклад, на перших курсах¹ у 2020 році дівчата суттєво переважають в освіті, мистецтві, гуманітарних і соціальних науках, охороні здоров'я, бізнесі, адмініструванні та праві. Натомість хлопців суттєво більше на інформаційних технологіях, інженерії та аграрних науках. І лише на галузь природничих наук, математики та статистики було зараховано майже порівну дівчат і хлопців.

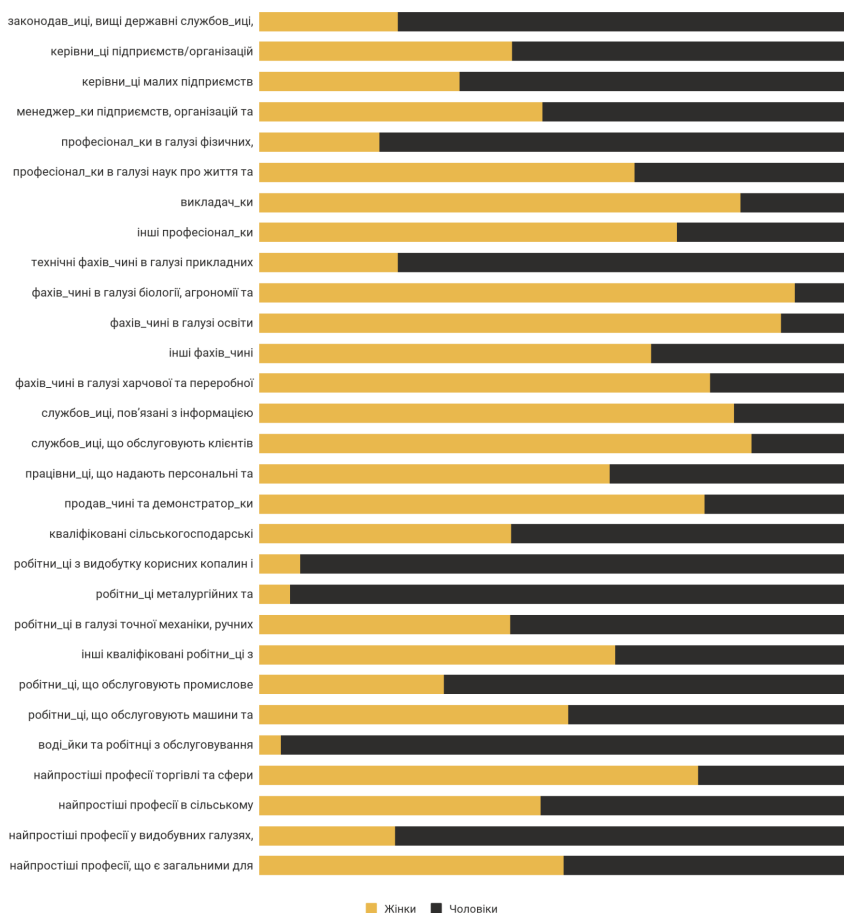
¹ Маються на увазі студент_ки, які вступили до ЗВО з атестатом про здобуття повної загальної середньої освіти 2020 року.

Розподіл зарахованих до ЗВО у 2020 році студент_ок за статтю

Така ситуація демонструє різницю, яка існує у виборі дівчат і хлопців, проте не відображає стереотипного поділу професій на традиційно «жіночі» та «чоловічі». Водночас гендерний розподіл ринку праці демонструє, що в деяких професіях такий поділ все ще зберігається.

Гендерний розподіл на ринку праці за професійними групами

Розраховано за даними зі статистичного збірника «[Робоча сила України 2019](#)» Державної служби статистики України, с. 91.

Чому це важливо? Гендерні відмінності у виборі спеціальності можуть свідчити про можливість існування гендерних стереотипів, що стосуються спеціальності для навчання та подальшого працевлаштування, а також про гендерну нерівність на попередньому рівні освіти. Водночас гендерні відмінності у виборі спеціальності можуть призводити до неоптимального вибору професій і власне майбутньої зайнятості. Передусім ідеться про неоптимальний вибір для самих випускниць і випускників шкіл, які можуть обирати спеціальності, нав'язані батьками чи іншими близькими, уявленнями про більш престижні чи вигідні або традиційно «чоловічі» або ж «жіночі», натомість відмовляючись від тих, що їм більше подобаються, на яких цікавіше було б навчатися.

Частина спеціальностей, на яких кількісно переважають саме студенти, передбачають або дають можливість працевлаштування у краще оплачуваних професіях. Зокрема тому жінки менш представлені у професіях з вищими заробітними платами, що є однією з об'єктивних причин розриву в заробітних платах чоловіків і жінок. Водночас програвати від низького інтересу дівчат до спеціальностей STEM і недостатньої залученості жінок до цих професій можуть не лише самі жінки, а й сектор STEM та економіка загалом. Європейський інститут гендерної рівності зазначає, що закриття гендерного розриву у STEM принесе збільшення ВВП у країнах ЄС від 2,2 до 3% до 2050 року. Так само це [має покращити](#) ситуацію з рівнем працевлаштування.

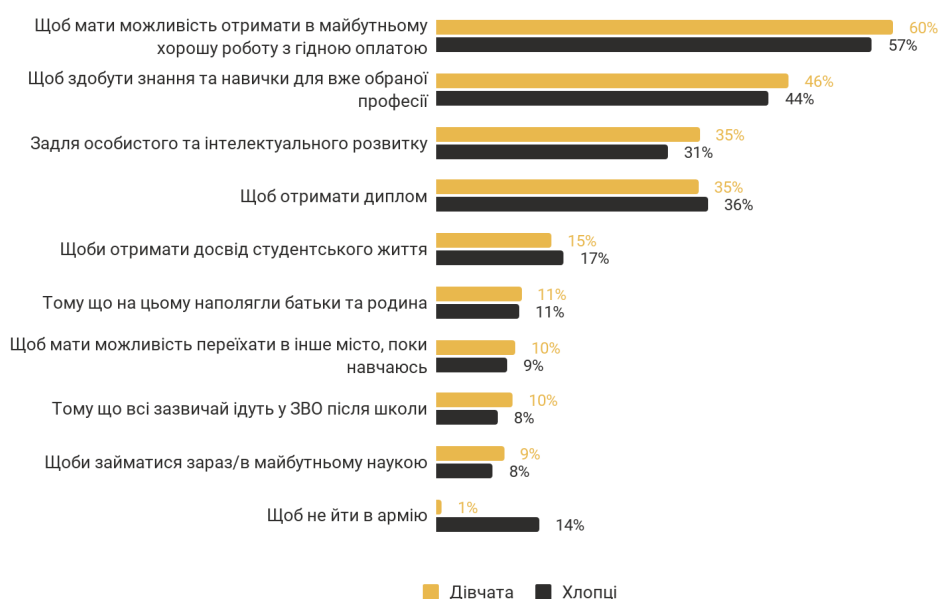
● Механізми впливу на гендерний дисбаланс у виборі спеціальностей

У цьому розділі ми розглянемо можливі гіпотези щодо причин нерівності у виборі вищої освіти. На основі огляду літератури ми згрупували можливі причини нерівності у виборі вищої освіти таким чином: знання з того чи іншого шкільного предмету, некогнітивні особисті характеристики, рольові моделі батьків, шкільне середовище та суспільні уявлення. Детальніше про кожну з можливих причин ми розповімо у відповідному підрозділі, а загалом у цьому розділі ми пропонуємо перевірити, наскільки ці причини є актуальними для пояснення гендерних відмінностей у виборі вищої освіти в Україні, використовуючи наявні дані. Основним джерелом інформації для цього буде опитування першокурсників, яке у 2019 році провів Cedos². Хоч це опитування не було створене саме для вивчення гендерних відмінностей, воно має багату інформацію про вибір вищої освіти, бо поєднує кількісну та якісну складову, а також дозволяє робити окремі висновки для вступниць і вступників. Також, де доречно, для ілюстрації ми використовуємо результати PISA й аналізуємо адміністративні дані з ЄДЕБО та результати ЗНО.

Передусім хочемо звернути увагу, що опитування ще раз [підтверджує](#) тезу про гендерний паритет при виборі вищої освіти. Наприклад, мотивація здобувати вищу освіту була однаковою: більше половини і хлопців, і дівчат отримують вищу освіту, щоб мати можливість отримати в майбутньому хорошу роботу з гідною оплатою. Майже половина обрали вищу освіту, щоб здобути знання і навички для вже обраної професії. По третині – задля особистого й інтелектуального розвитку, а також щоб отримати диплом. За цими результатами, і першокурсниці, і першокурсники рівною мірою обирають вищу освіту як для подальшого працевлаштування, так і для більш формального отримання диплому.

² Восени 2019 року Аналітичний центр Cedos провів опитування першокурсників про їхній вибір місця навчання, зокрема про мотивацію здобувати вищу освіту, причини вибору навчального закладу, спеціальності та міста, вплив інших людей на рішення. Вибірка репрезентативна для всіх, хто вступили у 2019 році до українських ЗВО на 1 курс бакалаврату на базі ПЗСО, зокрема й за статтю.

Чому ви вирішили здобувати вищу освіту?

Питання вибору спеціальності та майбутньої професії має більше відмінностей, на яких ми зупинимося далі у відповідних підрозділах. У наступних розділах ми спробуємо детальніше розглянути механізми, які можуть впливати на процес вибору абітурієнтками й абітурієнтами вищої освіти і які можуть пояснювати різницю, що існує у виборі спеціальностей. Гіпотези про вплив окремих чинників на гендерний дисбаланс при здобутті вищої освіти ми підкріплюватимемо дослідженнями та даними з інших країн. Варто також зауважити, що хоча ми і розглядаємо ці механізми окремо, в реальному житті вони працюють радше не ізольовано, а в тих чи інших комбінаціях.

Знання предмету, успішність у школі

Низка досліджень, проведених в інших країнах, вказує на те, що дівчатам більш важливо бути успішними, ніж хлопцям. Нижча успішність із математичних предметів може відштовхувати їх від того, щоб вступати на спеціальності, де очікується високий рівень знань з математики чи фізики.

Серед школярів і школярок в Україні загалом низький рівень математичної компетентності: за результатами PISA, що у 2018 році був вперше проведений в Україні, 36% учнів та учениць у віці 15 років не досягли й базового рівня володіння математичними навичками. Причому цей показник значно вищий у порівнянні з середнім значенням серед країн-учасниць, де 23,9% [не досягають](#) базового рівня. Так само мало українських підлітків мають базовий рівень володіння природничими науками (26,4% не досягли базового рівня в Україні проти середнього у 21%

серед інших країн-учасниць). Також PISA показує вищі читацькі компетенції дівчат у порівнянні з хлопцями, що характерно і для інших країн³.

Схожий гендерний розподіл володіння тими чи іншими компетенціями показує ЗНО. Дівчата в середньому показують кращі результати з української мови і літератури та історії, а середні бали ЗНО з математики та фізики у хлопців і дівчат приблизно однакові. Однак тоді як ЗНО з української мови є обов'язковим для всіх, інші предмети одинадцятикласники й одинадцятикласниці можуть вибирати. Так, у 2020 році ЗНО з математики здавали 45,3% усіх дівчат та 59,6% хлопців. Низькі результати (не подолали прохідний поріг) показали 9,4% дівчат, які здавали математику, та 12,6% хлопців. У 2020 році дуже низькою була частка дівчат, які вирішили здавати фізику — предмет, що часто є в переліку обов'язкових для зарахування на математично-інтенсивні спеціальності. Тільки 2,6% дівчат обрали ЗНО з фізики — на противагу 16,4% хлопців. При цьому частка дівчат і хлопців, які не подолали поріг, співмірна з результатами іспитів з математики: 10,4% дівчат і 12,8% хлопців, які здавали фізику.

Отже, з результатів PISA та ЗНО можна зробити висновок, що, ймовірно, в Україні причина меншої успішності з математичних чи природничих наук як фактор впливу на подальший вибір спеціальності не відтворюється, коли йдеться про вибір спеціальності для здобуття вищої освіти. Адже в такому випадку оцінки тих дівчат, які все-таки вирішують здавати предмет, у якому в них може бути більше конкуренції, швидше за все були б більшими. Водночас дівчата справді мають вищі компетенції з читання та володіння мовою, що може впливати на вибір освітньої траєкторії або принаймні предметів для складання ЗНО — оскільки дівчатам важливіше бути успішними, вони обирають ті предмети, в яких вони вже мають вищі компетенції та більше шансів на успіх.

Некогнітивні особисті характеристики

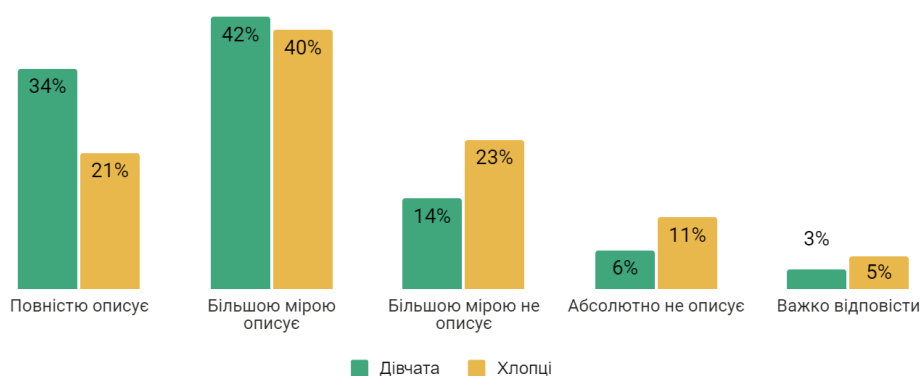
Іншим фактором вибору спеціальності, зокрема абітурієнтками, який ми виокремили в ході кабінетного дослідження також можуть бути некогнітивні особисті характеристики. Наприклад, бажання досягати результатів, цінування власних сильних сторін, а також те, що дослідниці називають *growth mindset*. Тут мається на увазі уявлення про те, що знання, вміння та навички не є вродженими і їх можна розвивати й отримувати. Іншими словами, уявлення про «гуманітарний і технічний склад розуму», які можуть транслювати батьки, вчитель_ки й оточення, [можуть впливати](#)

³ Ще однією знахідкою цього дослідження було те, що за даними з 67 країн, індивідуальними сильними сторонами хлопців частіше є «точні науки», натомість у дівчат — читацькі компетентності. Відповідно, дівчата у країнах з гендерною рівністю слідуєть за власними інтересами та сильними сторонами у виборі спеціальностей і професійного шляху.

на подальший (не)вибір дівчатами та хлопцями тих чи інших спеціальностей і професій.

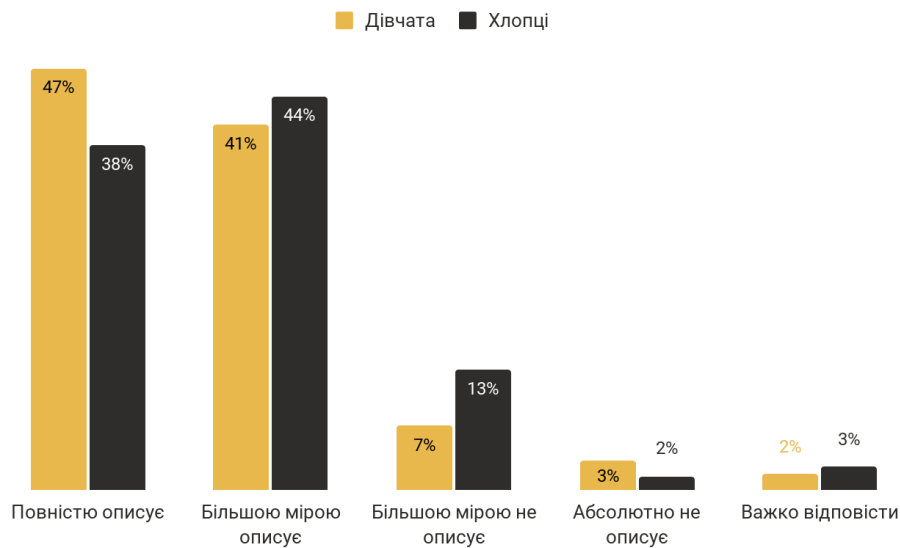
Як показує дослідження Cedoss, якщо говорити загалом про досвіди дівчат і хлопців з навчанням ще у школі, то серед дівчат було більше тих, кому в школі було важливо бути однією з найкращих і мати високі результати в навчанні: повністю або більшою мірою це описує 76% дівчат, а серед хлопців – 61%. Можна припустити, що серед причин таких відмінностей – різні очікування щодо навчальної успішності дівчат і хлопців у школі та, відповідно, відмінне ставлення до них, передусім від учител_ьок.

«Мені було важливо бути одним/однією з найкращих та мати високі результати в навчанні»

Хоча різниці між хлопцями та дівчатами, чиї батьки контролювали навчання і були вимогливі, майже немає, існує відмінність у позитивній мотивації від батьків – 88% дівчат проти 83% хлопців зазначили, що батьки підтримували їх у навчанні та цікавились успіхами. Вияв очікувань батьків та мотивація до вищих навчальних результатів може відбуватися не лише через контроль і прямі вимоги.

«Батьки підтримували мене в навчанні й цікавилися успіхами»

Якщо звернутися знову до результатів PISA, можна побачити, що в Україні, як і в середньому в інших країнах-учасницях, хлопці частіше, ніж дівчата, мають уявлення про інтелект або ж розум як про вроджену характеристику. Тобто українські дівчата-підлітки все ж [притримуються думки](#), що знання та вміння не є вродженими, а є такими, які можна розвивати.

Водночас порівняно низький рівень зацікавленості школяр_ок деякими предметами Майкл Кімел пояснює «втратою голосу» дівчат і хлопчиків у юності. Під втратою голосу у випадку дівчат мається на увазі втрата впевненості у власних здібностях у тих сферах навчання, які вважаються «традиційно» чоловічими, як-от математика та природничі науки, а також у традиційно більш чоловічих сферах зайнятості, як-от медицина, військова справа й архітектура⁴. Натомість хлопчики можуть під впливом культури маскуліності та соціального тиску щодо вибору спеціальності переоцінювати власні знання та навички. Що ж стосується гуманітарних спеціальностей, то їх хлопці схильні бачити як «жіночі» – і через це не розвивають власні навички та знання з мов, літератури, щоб відповідати «чоловічому іміджу»⁵.

Ні в опитуванні, ні в глибинних інтерв'ю не було передбачено питань, які дозволили б оцінити некогнітивні особисті характеристики достатньо добре для підтвердження або спростування такої гіпотези. Водночас зі слів

⁴Майкл С. Кімел, 2003. Гендероване суспільство. https://gender.org.ua/images/lib/genderovane_suspil.pdf, с. 249.

⁵ Майкл С. Кімел, 2003. Гендероване суспільство. https://gender.org.ua/images/lib/genderovane_suspil.pdf, с. 250.

кількох інформант_ок можна зробити деякі припущення, зокрема про «мислення розвитку», про яке ми згадували раніше.

Одна з інформанток зазначила, що технічні спеціальності більше підходять дітям, які навчалися не в «звичайних сільських школах», а отримували освіту більш поглиблену та спеціалізовану.

«Ну, мені здається, це повинні діти такі бути більш розумні, тому навчені не в обичних сільських школах, як, наприклад, я, а, там, вже в якихось спеціалізованих, там, в ліцеях, тобто з якимось вищим рівнем навчання, тобто спеціалізованих, там, математикою і все таке».

Дніпро, контракт, агрономія

У цьому випадку йдеться радше не про «вродженість» здібностей до математики, а про те, що вивчення точних наук для подальшого вступу в університет за технічними напрямками потребує спеціалізованості та поглибленості, яку можуть забезпечити лише окремі школи. Звісно, це думка лише однієї з респонденток, однак вона також може вказувати на причини, які стоять за вибором спеціальностей. Адже людина, яка мислить таким чином, швидше за все, не буде мотивована вивчати математику і думати про технічні спеціальності.

Однак, як видно з цього прикладу, причини відмінностей у виборі спеціальностей можуть лежати не лише в гендерному розриві, а й також у соціально-економічному.

Рольові моделі батьків

Також для вибору STEM-спеціальностей серед жінок важливими можуть бути рольові моделі у вигляді батьків. Тобто професії, які мають батьки дівчат, можуть відігравати роль у тому, які спеціальності вони обирають для отримання вищої освіти. Зокрема, дослідни_ці з США наголошують, що студентки та студенти, чий батько або мати працюють у STEM, більш імовірно також оберуть для себе спеціальності цієї сфери. Тобто батьки, зокрема мами, є для підлітків рольовими моделями. Водночас [для дівчат](#) важливішими рольовими моделями є мами та їхні професії.

Через приклад матерів дівчата бачать, що вони теж можуть вчитись і згодом працювати у тій чи іншій сфері. Тобто відбувається руйнування гендерних стереотипів: дівчина бачить, що її мама — жінка — працює у STEM, і, відповідно, сама може не піддаватися впливу уявлень про «нежіночі» професії, навіть якщо вони існують і артикуються кимось з оточення. Також професії батьків можуть впливати на те, до яких активностей вони заохочують власних дітей і в які інвестують ресурси. Наприклад, батьки, які працюють у STEM, можуть більше розвивати дитину в напрямку математичних або природничих знань і навичок через додаткові заняття, книжки, гуртки тощо.

У кількісному опитуванні не було включено запитань про рід занять чи сферу роботи батьків і матерів, тому ми не можемо підтвердити або спростувати вплив рольових моделей на вибір спеціальностей на основі нього. В опитуванні було запитання про вплив батьків на вибір місця навчання – на нього і хлопці, і дівчата відповідали однаково. Приблизно по 11% сказали, що батьки зовсім не мали впливу, ще по 20% відповіли, що батьки мали високий вплив, і ще трохи більше третини оцінили вплив батьків як доволі високий. Водночас складно сказати, чи під час відповіді на це запитання респондентки та респонденти думали про прямий вплив батьків і їхні поради, чи також про невербальний приклад батьків, зокрема щодо сфери зайнятості.

Натомість під час деяких глибинних інтерв'ю інформантки й інформанти згадували професії своїх батьків. І хоча міжнародні репрезентативні дослідження говорять більше про вплив рольових моделей батьків саме в контексті STEM-спеціальностей, з інтерв'ю можна припустити, що це може стосуватись також інших спеціальностей. Наприклад, одна з інформанток, яка навчається на агрономії, зазначила, що цей напрямок цікавив її з дитинства, адже її батько теж є аграрієм. Зокрема, важливими для усвідомлення цього інтересу для неї стали спільні поїздки з батьком на його роботу.

«Ну, тому що в селі папа також працює в полі і все, і беручи мене з собою на роботу, я постійно дивилась за оранкою, за сівбою, за всяким внесенням добрив, оцим процесом. Мені це стало цікаво, я почала дивитись ці професії».

Дніпро, контракт, агрономія

Таким самим шляхом пройшов і інший інформант з агрономії, у якого теж батько є фермером.

Іноді також можна було простежити схожість між спеціальністю інформантки або інформанта та професією не батьків, а бабусь. Ми не можемо стверджувати, що саме ці рольові моделі вплинули на вибір спеціальності. Водночас, хоча в міжнародних дослідженнях переважно як потенційні рольові моделі розглядаються батьки, в Україні до них також можна було б додати і старше покоління родич_ок. Особливо це стосується бабусь, які доволі часто активно залучаються до виховання онучок та онуків.

Доволі поширеним є уявлення про вплив професії батьків на вибір спеціальності, коли йдеться про медичні спеціальності. Зокрема, самі викладач_ки, батьки та представни_ці студентських груп у дослідженні «Корупційні ризики у системі медичної освіти України» [говорили](#), що «серед студентів медичних спеціальностей часто трапляються ті, чий батьки або інші родичі також працюють у сфері охорони здоров'я». Звісно, це трапляється не завжди, однак серед тих інформант_ок, які мають

батьків або старших родичів у медичній галузі, двоє справді обрали для вивчення медицину, а ще один — хімію.

Водночас серед інформант_ок були і ті, чії спеціальності доволі сильно відрізнялися від професій їхніх батьків — наприклад, студент-філософ, чий батько є правником, або студент атомної енергетики, чії батьки викладають зовсім не природничі предмети.

Хоча у нас недостатньо інформації, щоб робити висновки, з результатів глибинних інтерв'ю ми можемо припустити, що рольові моделі справді можуть впливати на вибір спеціальності як для хлопців, так і для дівчат. При чому такими рольовими моделями можуть бути не лише батьки, а й бабусі чи дідусі.

Шкільне середовище

Школа вважається одним із ключових агентів соціалізації дитини — тобто це та інституція, яка значною мірою впливає на формування особистості, зокрема через навчання норм поведінки, що допоможуть адаптуватися до життя в суспільстві. Та заразом така адаптація включає й нав'язування установок і стереотипів, що поширені в суспільстві, зокрема й гендерних⁶.

Американський соціолог Майкл С. Кімел, який спеціалізується на гендерних студіях, говорить про початок гендеризації в освіті з того моменту, коли дитина потрапляє у навчальний заклад. Гендеризація відбувається не лише за допомогою офіційного навчального плану, зокрема змісту підручників, а також за допомогою «прихованого навчального плану». Цей прихований навчальний план реалізується під час взаємодії з іншими учнями й ученицями, а також вчительками та вчителями⁷. На існування різниці у сприйнятті вчительством дівчат і хлопців вказує також дослідження «Гендерні стереотипи вчительства сучасної української школи: соціологічний аналіз». У ньому дослідницька команда попросила респонденток вказати, які особистісні якості більш притаманні дівчатам, а які — хлопцям. Значно частіше для дівчат вважали підходящими ніжність, покірність, емоційність і доброту. Водночас для хлопців — сміливість, раціональний склад розуму, силу волі й активність.

Саме тому під час аналізу гендерного аспекту освіти та зокрема вибору вищої освіти в Україні важливо зважати не тільки на навчальні плани та різноманітні кількісні показники, а й на прихований навчальний план і позашкільні аспекти життя учениць та учнів, які також можуть впливати на гендерні відмінності у виборі вищої освіти.

Отже, на вибір спеціальностей, зокрема на вибір саме абітурієнток, також може впливати шкільне середовище. А шкільне середовище, крім

⁶ Олег Марущенко, Ольга Плахотнік. Гендерні шкільні історії. — Харків: Монографія, 2012.

⁷ Майкл С. Кімел, 2003. Гендероване суспільство.

https://gender.org.ua/images/lib/genderovane_suspiil.pdf, с. 232.

іншого, формують вчитель_ки. Вони можуть мотивувати до навчання загалом, а також зокрема до вивчення окремих предметів — прямо або опосередковано. Трапляються ситуації, коли зацікавленість вчительки у предметі, її стиль викладання мотивують учнів та учениць до вивчення цього предмету. Крім того, вчитель_ки також можуть бути рольовими моделями для подальшого вибору професії. Водночас вчитель_ки можуть, навпаки, демотивувати уч_ениць. Це стосується зокрема відтворення гендерних стереотипів щодо здібностей до тих чи інших предметів.

Важливо також, що в українській освіті частка чоловіків-освітян збільшується з кожним наступним рівнем освіти — наприклад, чоловіків-викладачів значно більше, ніж чоловіків-вихователів. Також вищою є частка чоловіків на керівних посадах у порівнянні з часткою чоловіків у вчительському складі закладів середньої освіти⁸.

Тобто шкільне середовище, зокрема вчитель_ки, їхнє викладання, неформальні комунікації з ученицями й учнями може бути важливим механізмом впливу на вибір вищої освіти. Загалом вплив вчитель_ок на вибір спеціальностей учнями й ученицями можна умовно поділити на прямий та непрямий. Прямий може полягати в конкретних порадах, рекомендаціях, настановах від вчительок і вчителів до учениць та учнів. Ймовірно, що саме такий вплив передусім уявляли респондент_ки, коли давали відповідь на питання «Якою мірою вчитель_ки зі школи впливали на ваш вибір місця навчання». І дівчата, і хлопці були одностайними у своїх відповідях. Більше третини сказали, що вчитель_ки зовсім не мали впливу на їхній вибір. І лише близько 3-4% вказали, що вчитель_ки мали високий вплив. Водночас, можливо, респондент_ки думали і про непрямий вплив — під непрямим впливом мається на увазі такий, за якого вчитель_ки не спрямовують учениць та учнів і не радять їм спеціальності, а радше зацікавлюють у предметі своїм викладанням.

Під час глибинних інтерв'ю кілька інформант_ок згадували, що почали цікавитися предметом, який пов'язаний зі спеціальністю, з якої тепер отримують вищу освіту, саме завдяки вимогливості або зацікавленості вчитель_ок.

«Вони [шкільні вчителі] ... зіграли саме роль тим, що я зацікавився в історії».

Луцьк, бюджет, музеєзнавство

«Вчителька з біології [вплинула]. Це, мабуть, найбільш строга вчителька у школі. Через неї я почала вчити біологію і зрозуміла, що мені це дуже цікаво».

⁸ Ірина Когут, 2014. Чим відрізняються жінки і чоловіки: про гендерну (не)рівність у вищій освіті. Cedos: <https://cedos.org.ua/uk/articles/chym-vidrizniaiutsia-zhinky-i-choloviky-pro-hendernu-ne-rivnist-u-vyshchii-osviti>.

Харків, бюджет, медицина

Один з інформантів завдяки рольовій моделі вчителя обрав не тільки предметне спрямування, а й спеціальність загалом, і навчається на вчителя географії.

«У мене був гарний вчитель географії. І, напевне, це найбільше впливало. [...] Наперед сама географія від мене і приклад вчителя».

Херсон, контракт, вчитель географії

До прямого позитивного впливу, як ми вже згадували раніше, в цій умовній кваліфікації можна віднести підтримку вчитель_ками зацікавлень уч_ениць і розмови про майбутні спеціальності. Декілька інформант_ок згадували про олімпіади як про спосіб вчитель_ок заохотити розвиватись у конкретному предметі.

Водночас більш поширеною в досвіді інформант_ок була практика вчитель_ок радити ті чи інші спеціальності залежно від зацікавлень учнів та учениць. При цьому і самі інформант_ки, і їхні однокласни_ці брали до уваги такі рекомендації і принаймні розглядали запропоновані варіанти. Такі поради та рекомендації також сприймаються учасни_цями глибинних інтерв'ю як доцільні, адже вчитель_ки по кілька років працюють з учнівством, є досвідченими дорослими і можуть ніби «зі сторони» побачити навички, схильності та зацікавлення.

«Є певна спеціальність, яку мені порадила там вчителька, тому я її розглядала, тому що вчителі, які знають тебе, ну, який там в тебе склад розуму, як ти краще з чим працюєш, то вони також можуть щось хороше порадити...»

Львів, контракт, філологія

Не можна сказати, що ситуації, які пригадували інформант_ки, завжди були прикладами позитивного впливу. Наприклад, одна студентка згадувала, як вчитель_ки могли порадити, *«кому математика не дуже, і при виборі предметів ЗНО радили, можливо, все ж взяти щось інше»*. Одна з причин таких порад може полягати в ДПА у формі ЗНО. Отже, у 2019 році для випускни_ць, які склали ЗНО з тих предметів, з яких також мали ДПА, бали ЗНО зараховувалися також як бал ДПА. Вчитель_ки могли переживати, що до них виникнуть запитання з боку адміністрації навчальних закладів або місцевих управлінь освіти, якщо бал такого оцінювання (за допомогою ЗНО) не збігатиметься — в будь-який бік — з оцінкою, яку учень або учениця отримали у школі. Водночас ми не можемо стверджувати, що в наведеному інформант_кою прикладі вчителька діяла саме з таких мотивів. Вчителька справді могла піклуватися про бал уч_ениці та «втрачену» можливість. Однак це також могло вплинути на подальший вибір спеціальності — адже учени_ця могла справді цікавитися

математикою та покращити свій рівень заради успішного складання ЗНО. Таким чином, вчительки та вчителі доволі часто можуть виконувати функції кар'єрних радни_ць, формально не будучи ними та не маючи необхідних компетенцій.

Інша інформантка розповідала схожу історію як приклад негативного впливу вчитель_ок. У її школі вчителька математики прямо обіцяла занижувати оцінки тим учням і ученицям, які збиралися складати математику на ЗНО і в чийх знаннях вона не була впевнена. Ймовірно, причини в цьому випадку такі ж, які ми припускали вище — пов'язані з можливими розбіжностями між балами ЗНО, ДПА та шкільного оцінювання. І, звісно, ті учениці й учні, які не складатимуть математику на ЗНО, не зможуть вступити на спеціальності технічного або природничого спрямування.

Окрім такого непрямого впливу — на вибір предметів ЗНО, який вже, своєю чергою, впливає на вибір спеціальності — з аналізу глибинних інтерв'ю можна також виділити прямий негативний вплив. Це активне коментування вчитель_ками планів учнівства щодо вибору спеціальностей.

Наприклад, одна з інформант_ок розповідала про досвід спілкування з вчитель_ками, які висловлювали сумніви або й негативне ставлення до її вибору спеціальності. Тобто говорили, що «з тебе там психолог ніякий не буде». Така ж історія трапилась і з її однокласником.

«В мене однокласник, він учиться на лікаря, і вони йому часто говорили, що до такого лікаря не дай Бог попасти».

Суми, контракт, психологія

Водночас ця сама інформантка наголошувала, що деякі вчитель_ки у школі, навпаки, підтримували вибір спеціальності, а були й такі, до яких можна було звернутися по пораду. Саме ці інформантка та її однокласник не змінили свій вибір спеціальності через коментарі вчитель_ок, однак таке може відбуватися не завжди.

Ми не можемо зробити остаточних висновків про рольові моделі або прямий вплив вчитель_ок на вибір спеціальності з цих глибинних інтерв'ю. Однак можемо сказати, що деякі з учнів та учениць самі свідчать про вплив вчитель_ок на інтерес до предметів і спеціальностей.

Суспільні уявлення про професії та індивідуальні життєві цілі

Деякі дослідження [показують](#), що хоча і дівчата, і хлопці вказують, що очікувана заробітна плата впливає на вибір тієї чи іншої спеціальності,

хлопці зазвичай обирають здобуття більш високооплачуваних професій, ніж дівчата. Така сама тенденція зберігається і для інших причин вибору спеціальності. Наприклад, серед хлопців і дівчат, для яких важливим під час вибору галузі є можливість допомагати іншим людям, дівчата знову обирають ті, де оплата є нижчою. Ілюстраціями цього є різні посади в медичній сфері – і жінки, і чоловіки в цій сфері допомагають іншим, однак при цьому чоловіки частіше стають лікарями, тоді як жінки – медсестрами. Результати опитування Соціологічної групи «Рейтинг» 2020 року [вказують](#) на те, що в Україні досі зберігається уявлення, що для чоловіка найважливішим завданням є заробіток грошей, тоді як для жінки – дбати про дім та сім'ю.

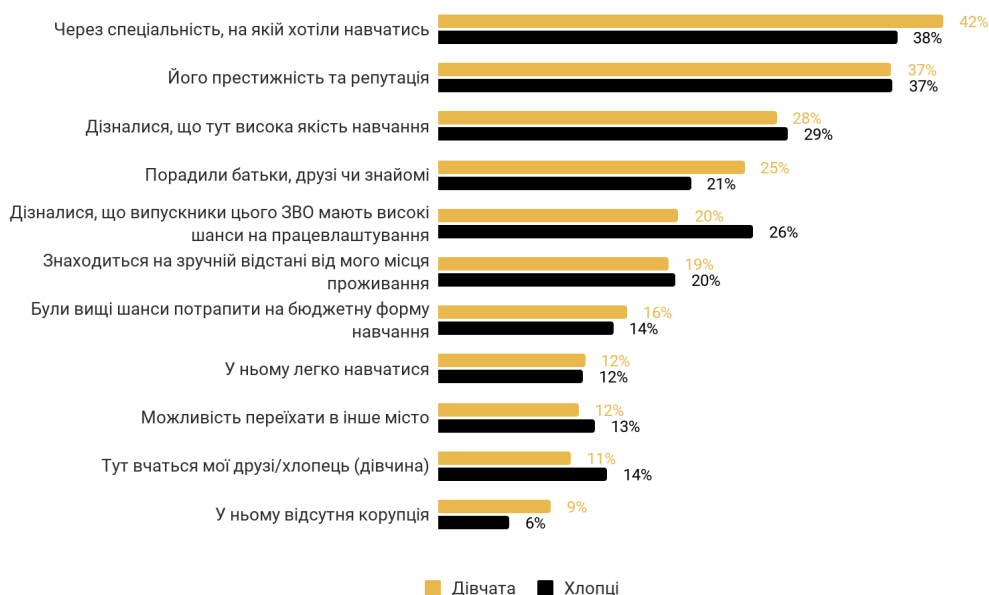
Однією з причин, які можуть впливати на цей вибір спеціальності або професії всередині галузі, як зазначають дослідниці, може бути уявлення жінок і чоловіків про ці професії. Тобто суспільні й індивідуальні уявлення про «відкритість» галузі та/або спеціальності до жінок, або ж уявлення про «жіночі» та «чоловічі» професії можуть бути важливим чинником освітнього та професійного вибору дівчат і жінок.

Хоча дослідження Cedos не може дати відповіді на питання про уявлення першокурсниць і першокурсників про відкритість тих чи інших професій до жінок та чоловіків, воно може показати, з яких мотивів взагалі обирають університет і спеціальність. Попри те, що відмінностей у мотивації здобувати вищу освіту між хлопцями та дівчатами не було, серед причин вибору конкретних ЗВО та спеціальностей існують деякі відмінності. Деякі більше дівчат, ніж хлопців під час вибору свого ЗВО зважали на поради оточуючих – батьків, друзів чи знайомих. З одного боку, це може відображати суспільні уявлення про більшу «слухняність» або «безпорадність» жінок. Водночас не можна сказати, що фактор порад друзів і знайомих, особливо якщо ті мають досвід навчання в різних закладах освіти, не може відігравати важливу роль. Таким чином абітурієнтки й абітурієнти можуть дізнаватися про практики, які існують в університеті щодо залучення студент_ок до різних активностей, щодо академічної доброчесності, щодо тих чи інших викладач_ок.

Також різнилися частки хлопців і дівчат, які обирали ЗВО через інформацію про високі шанси працевлаштування після навчання у тому чи іншому закладі. Серед хлопців на цей фактор зважав кожен четвертий, тоді як серед дівчат – кожна п'ята. Це не разюча різниця, однак вона може вказувати на меншу спрямованість дівчат на побудову кар'єри в майбутньому.

Варто також зазначити, що всі решта факторів були однаково важливі для всіх абітурієнт_ок – зокрема престижність і репутація університету, а також висока якість навчання.

Що було головними причинами вибору вами вашого ЗВО?

Схожа ситуація з причинами вибору спеціальності: найголовніші три фактори приблизно однакові для дівчат і хлопців. Це власні інтереси та вподобання, престиж майбутньої професії та високі шанси подальшого працевлаштування. Цікаво, що якщо високі шанси працевлаштування як критерій вибору університету були важливі для близько 20% абітурієнток, то під час вибору спеціальності на це зважала майже третина дівчат. Можливо, річ не в наявності чи браку орієнтованості дівчат на кар'єру, а в різниці підходу: дівчата вважають, що успішність подальшого працевлаштування залежить від обраної спеціальності, натомість хлопці покладаються і на спеціальність, і на диплом конкретного університету.

Однак, повертаючись до відмінностей саме у виборі спеціальності, більше дівчат, ніж хлопців, зважають на суспільну важливість майбутньої професії під час цього вибору. Такі результати відповідають гендерній соціалізації, що різниться для дівчат і хлопців, а також суспільним уявленням про ролі чоловіків і жінок, на які [вказують](#) результати соціологічних опитувань, котрі ми вже згадували вище. Відповідно, дівчата можуть отримувати інформацію про важливість таких чеснот як доброта, безкорисливість, допомога іншим. Натомість хлопці під час чоловічої гендерної соціалізації можуть дізнаватися, що важливо отримувати гідну оплату праці, фінансово забезпечувати власну родину та мати високий соціальний статус.

Що було головними причинами вибору вами вашої спеціальності?

Отже, хлопці та дівчата обирають різні спеціальності, але доволі часто роблять цей вибір, зважаючи на одні й ті самі фактори. Можливо, дівчата та хлопці мають доступ до різної інформації під час вибору — і через це обирають різні спеціальності. Також можливо, що відігравати роль можуть все ж уявлення про рівень відкритості різних професій до чоловіків і жінок.

З аналізу глибинних інтерв'ю можна зробити висновок, що деякі уявлення про «жіночі» й «чоловічі» спеціальності та професії в суспільстві існують. Не завжди інформант_ки підтримували ці погляди, але усвідомлювали їхнє існування. Наприклад, кілька разів згадували про існування доволі поширеної думки, що хірургами мають бути чоловіки. Водночас деякі інформант_ки під час інтерв'ю самі відтворювали гендерні стереотипи — наприклад, що технічні спеціальності більше підходять хлопцям, зокрема через більшу стресостійкість і посидючість.

«Ну да, це є таке нерівноправ'я [уявлення, що технічні спеціальності більше підходять хлопцям, ніж дівчатам]. І я з цим погоджуюсь — це правда. Бо хлопці більш сознательно до цього ставляться, вони в машинах колупаються, вони це розуміють. У нас навіть в групі, у нас 7 дівчат тільки».

Чернівці, бюджет, прикладна фізика та наноматеріали

Щоправда, одна з інформант_ок, навпаки зазначила, що хімія — складна спеціальність, і може не подобатися хлопцям, бо не всі з них можуть «витримати і дійти до кінця».

Якщо говорити саме про спеціальності STEM, то з [досліджень](#) інших

країн можна побачити, що дівчата якщо й обирають спеціальності цієї галузі, то частіше це так звані спеціальності «soft STEM». Мається на увазі біологія, хімія, а не фізика чи математика, до прикладу. Це помічали також і деякі інформант_ки. Одна з них, яка навчається на біотехнологіях і має групу переважно з дівчат — припускає, що саме приставка «біо» сприяла цьому.

«Можливо, це тому, що, принаймні як я помітила, багато хто думав, що це БІОтехнологія. У нас навіть не всі люди до кінця розуміли, які предмети вони будуть навчати. І думали — якщо біотехнології, значить біологія. І йшли багато досить дівчат, я кажу дівчат, тому що дівчата часто достатньо йдуть на біологію».

Львів, бюджет, біотехнології та інженерія

Також це [підтверджують](#) дані щодо складання ЗНО: у 2020 році ЗНО з біології обрали майже вдвічі більше дівчат, ніж хлопців.

Окрім гендеризованості вибору технічних спеціальностей, іноді під час глибинних інтерв'ю інформант_ки також підважували загалом вибір дівчатами спеціальностей. Наприклад, один з інформантів висловив думку про те, що дівчата обирають «стандартні» професії, зокрема, щоб отримати освіту і вийти заміж. Натомість хлопці, на його думку, в більшості обирають те, що їм справді подобається.

«Ось ті, хто вступали на мерчендайзерів, лінгвістів — вони дуже сильно сумнівались, ким же їм ставати. Пробували себе в різному, але зрештою пішли на більш-менш стандартні професії, оскільки вони що? Вони прибуткові. А інше — це вже наживне. Особливо дівчатам, можна вдало вийти заміж, і вже за рахунок цього жити. Тобто якось так. З хлопцями трохи складніше, але в цілому вони всі вступали на те, чим вони або захоплювались, або давно займались».

Київ, бюджет, архітектура

Усі ці уявлення, озвучені під час глибинних інтерв'ю, підтверджують тезу про «закритість» деяких спеціальностей для дівчат. Звісно, дівчата можуть обирати й обирають різні спеціальності. Однак стереотипи можуть впливати на бажання деяких дівчат здобувати більш технічну професію або працювати за спеціальністю після випуску. Адже ці уявлення можуть формувати дещо «вороже» ставлення до жінок і дівчат у колективах, підважувати їхні знання та компетентність.

Звісно, такі уявлення та стереотипи не притаманні всім — були інформант_ки, які вважають, що вибір спеціальності залежить від особистих навичок, а не від статі. Деякі самі помічали, що відмінності у

виборі та знаннях, зокрема в технічних спеціальностях, зумовлені не так відмінностями у схильностях або «будові мозку» дівчат і хлопців, як суспільними й історичними причинами. Одна з інформант_ок, яка навчається на хімії, зауважила, що хоч зараз такої нерівності між чоловіками та жінками з точки зору входу у професію немає, але більшість винахідників минулого — чоловіки.

«А з хімією — це і чоловіки, і жінки, вони в принципі рівноправні. Що чоловіки, що жінки можуть себе самореалізувати в цьому, але все одно, якщо подивитися, то більше, там, якихось винахідників — чоловіки. Не знаю, з чим це пов'язано, але... Це, може, через то, що в більшості жінок тоді... ну, не сприймали всерйоз, і вони не сильно переживали за те навчання, і тому так мало їх. А чоловіки завжди, там, вивчилися і пішли собі в науку».

Житомир, бюджет, хімія

Якщо говорити загалом про вибір вищої освіти, а не конкретних спеціальностей, то одн_а з інформант_ок висловила про необхідність вищої освіти саме для дівчат. Таким чином дівчата мають більше можливостей для працевлаштування та фінансової незалежності.

«Але я вважаю, що не так хлопцям, як дівчині, має бути в дівчини вища освіта. Всяке буває в житті, і кожна дівчина повинна в такий скрутний момент забезпечити себе. І хлопцям легше знайти роботу без вищої освіти, ніж дівчині. Тому я вважаю, що в кожній дівчині має бути вища освіта».

Ужгород, контракт, публічне управління та адміністрування

Які показники можуть вказувати на рівень відкритості професії до жінок? Уявлення про це можуть різнитися, зокрема залежно від життєвих цілей тієї чи іншої людини. Деякі дослідни_ці [припускають](#), що причина нижчої залученості жінок до окремих STEM-професій у тому, що ці професії виглядають незручними для балансу між роботою та родиною. Іншими словами, жінки, які можуть хотіти або принаймні не відкидають можливості мати дітей в майбутньому, очікують, що робота в STEM та очікування роботодав_иць можуть не дозволяти брати лікарняні, декретну відпустку та проводити вечори вдома з дитиною.

Хоча результати опитування не вказують на існування значної відмінності у націленості на працевлаштування між хлопцями та дівчатами, інші соціологічні дослідження вказують на те, що в суспільстві панує думка про важливість доглядової та репродуктивної праці для жінок. Те саме опитування Соціологічної групи «Рейтинг» також [вказує](#) на те, що жінки частіше готують їсти, займаються вихованням дітей і господарськими справами. Відповідно, від жінок очікується залученість до неоплачуваної доглядової праці, тобто більша спрямованість на родину, а

не на кар'єру.

На основі глибинних інтерв'ю складно робити висновки про цю націленість на кар'єру або родину, оскільки інформант_кам не ставили відповідного питання. Як інформанти, так і інформантки говорили, що здобувають вищу освіту для того, щоб мати необхідні знання та навички для майбутніх професій. Деякі вже мають приблизне уявлення, ким хотіли би працювати. Це стосується зокрема і тих, хто здобуває освіту зі STEM-спеціальностей.

Серед інформанток можна виділити тих, які не зовсім усвідомлено та поінформовано робили вибір, і деякі доволі випадково опинилися там, де вони зараз навчаються. Однак вони навчаються не лише на гуманітарних чи соціальних спеціальностях, а також і на спеціальностях STEM. Можна припустити, що не всі задумуються про поєднання майбутніх кар'єр і сімей вже після випуску зі школи.

Єдина інформантка, яка згадала про майбутню родину в контексті вибору спеціальності, навчається на викладачку мови та літератури. Однак говорила вона не про поєднання роботи та часу на родину, а про корисність здобутої освіти та майбутнього досвіду роботи для потенційних власних дітей.

«Якщо я все ж наважусь працювати з дітьми, це, як на мене, буде дуже хороший досвід на майбутнє — якщо я буду планувати дітей в майбутньому».

Бахмут, бюджет, освіта (англійська мова)

Однак неможливо не згадати про існування *gender-equality paradox* — парадоксу гендерної рівності, який ще часто називають скандинавським парадоксом гендерної рівності. Він [полягає](#) в тому, що у країнах з високим рівнем гендерної рівності в політиках і в суспільстві — зокрема це стосується скандинавських країн — дівчата менш схильні обирати STEM-спеціальності та, відповідно, професії. Одним із пояснень може бути економічна ситуація в цих країнах, на думку авторів дослідження. Тобто їхнє припущення полягає в тому, що у країнах з меншою гендерною рівністю STEM-кар'єри є інвестицією у стабільніше життя. Натомість у країнах з більшими показниками гендерної рівності дівчата радше продовжують здобуття вищої освіти у тих сферах, у яких мають більше індивідуальних сильних сторін. Однак також дослідження свідчить, що відсоток дівчат, які, швидше за все, були б успішними й отримували б задоволення від подальшого навчання STEM, значно вищий, ніж відсоток жінок, які випускаються зі STEM-спеціальностей.

Дослідни_ці також вважають, що фактором, який впливає на вибір дівчатами та жінками спеціальності в університеті, є майбутні можливі професії. Жінки більш схильні цінувати «гуманістичні та професійні

аспекти освіти», через що вони більш схильні також обирати «широкі» навчальні плани — які включають в себе достатньо вибіркових і широкоспеціалізованих дисциплін. Однак STEM-спеціальності зазвичай не передбачають великої варіативності та «загальності» дисциплін, а після здобуття такої освіти вибір можливих професій є вужчим, ніж після соціальних або гуманітарних спеціальностей. Це [може бути](#) однією з причин меншої зацікавленості дівчат у STEM-спеціальностях.

З аналізу глибинних інтерв'ю складно зробити однозначні висновки щодо відтворення цієї гіпотези в Україні. Справді, кілька інформанток говорили про те, що обрали спеціальність, після випуску з якої вони зможуть мати різні варіанти працевлаштування та професій. Водночас частина таких відповідей стосується медицини, яка є доволі специфічним випадком, адже має одну загальну спеціальність — медицину, де студент_ки обирають спеціалізацію вже після кількох років навчання. Також у медичній галузі є окремі спеціальності — наприклад, стоматологія або педіатрія. Власне, кілька інформант_ок обрали вступити саме на широку спеціальність — медицину, щоб уже пізніше визначитися зі спеціалізацією, а не одразу обмежувати свій вибір стоматологією або педіатрією.

Однак, як ми вже зазначили, медичну галузь можна розглядати радше як нетиповий випадок серед решти. І якщо говорити про решту спеціальностей, то як дівчата, так і хлопці під час глибинних інтерв'ю іноді згадували про те, що серед тих спеціальностей, які їм були близькі за інтересами, обрали таку, після якої матимуть ширший вибір працевлаштування. Наприклад, інформант, який обирає між історією та музеєзнавством, обрав другий варіант через можливість подальшої роботи «від загального, роботи в туризмі, до от конкретного, роботи в музеї». Те саме з інформанткою, яка обирала між філологією в педагогічному університеті та в класичному університеті. Оскільки перший варіант передбачав отримання також права викладання — і, відповідно, більше варіантів працевлаштування, — то інформантка обрала саме його.

Одна з інформант_ок, щоправда, обрала спеціальність — теж філологію — як варіант «ґрунтовної» освіти, бо не мала впевненості в тому, що вона хоче вивчати і яку професію мати. Тобто в цьому конкретному випадку гіпотеза підтверджується: ця інформант_ка не могла обрати більш технічну спеціальність саме через те, що тоді мала б більш обмежений вибір у майбутньому.

«Тому що коли я обирала шлях після школи, в мене досі немає стовідсоткової впевненості в тому, чим я хочу займатися і що я хочу вивчати, тому я обрала спеціальність, яка мене найбільше цікавила і після якої я відчуваю, що навіть бакалаврат задовільнить мої потреби в знаннях, я отримаю ґрунтовну освіту, яка допоможе мені визначитись, ким я буду. І що за чотири університетські роки я маю можливість пошуку себе як спеціаліста, що мені цікаво, де я хочу працювати».

Львів, контракт, філологія

Загалом, складно сказати, чи справді в Україні дівчата рідше обирають технічні спеціальності через вужчий вибір подальшого професійного шляху. Можливо, специфіка вищої освіти та ринку праці в Україні спонукає як дівчат, так і хлопців до вибору доволі «широких» спеціальностей, що будуть давати базові знання та навички, які можна застосувати в багатьох різних сферах.

● Наявні політики щодо гендерного розриву у виборі спеціальностей

Протягом останніх років в українській освіті все більше уваги приділяється проблемі гендерної нерівності, зокрема боротьбі з гендерними стереотипами, попередженню поширення та впливу гендерних стереотипів, гендерної сегрегації освітнього простору, а також питанню представленості жінок і чоловіків на окремих посадах та спеціальностях. З 2015 року в Україні відбувається міжнародна кампанія «16 днів активізму проти гендерно зумовленого насильства». Того ж року [стартував](#) соціальний проект Фонду у галузі народонаселення ООН «Щастя в чотири руки», мета якого — поширювати та закликати до рівного розподілу неоплачуваної домашньої праці та догляду за дітьми.

З 2005 року вступив у силу Закон України «[Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок](#)», який містить окремий розділ, що стосується забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері освіти та професійній підготовці. Цим законом зокрема передбачено, що заклади освіти повинні забезпечувати рівні умови вступу для жінок і чоловіків та рівні умови оцінки знань, підготовку підручників, вільних від стереотипних уявлень про гендерні ролі, та виховувати культуру гендерної рівності, що зокрема передбачає рівний розподіл професійних і сімейних обов'язків.

В Україні з 2017 року проводиться антидискримінаційна експертиза макетів шкільних підручників. Вона передбачає виявлення й усунення дискримінаційних тверджень і зображень, зокрема на підставі гендеру. У поясненнях МОН щодо антидискримінаційної експертизи [сказано](#): «Експертиза виявила, що більшість дітей не можуть знайти в українських підручниках ні віддзеркалення себе, ні віддзеркалення своїх рідних, ні тих особливих обставин, у яких вони живуть». Зокрема, у підручниках з природничих наук [виявляють](#) брак гендерного паритету: чоловіки представлені там частіше, ніж жінки, подекуди використана мова є андроцентричною (тобто використовуються іменники саме чоловічого роду, а не обох), а дійові особи представлені у стереотипних гендерних ролях.

У вересні 2020 року Україна [приєдналася](#) до міжнародної ініціативи з утвердження гендерної рівності «Партнерство Біарріц» і взяла на себе зобов'язання наблизитись до гендерної рівності шляхом розвитку розвитку гендерно чутливих просторів, запобігання гендерно зумовленому, зокрема домашньому, насильству, зменшення розриву в оплаті праці чоловіків і жінок, змін у сфері соціальних відпусток, пов'язаних із народженням дитини та доглядом за нею, а також впровадження наскрізності принципів гендерної рівності в освіті.

[План заходів](#) з реалізації цієї ініціативи в частині забезпечення наскрізності принципів гендерної рівності в освіті передбачає розробку та затвердження у 2021 році Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та відповідного плану заходів з реалізації цієї Стратегії. Такий всеохопний підхід і стратегічне бачення дає можливість сподіватися на системні зміни. Серед [інших заходів](#) ініціативи є впровадження антидискримінаційної експертизи всього освітнього контенту та гендерний аудит закладів освіти, методологію проведення та критерії яких повинен розробити МОН до 2023 року.

Оскільки у виборі вищої освіти бачимо, що дівчата та хлопці по-різному представлені в математично-інтенсивних, зокрема інженерних спеціальностях, окремої уваги заслуговують заходи державної політики, спрямовані на популяризацію STEM. У серпні 2019 року Інститут модернізації освіти [надав](#) методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої та позашкільної освіти у 2019/2020 навчальному році. Зокрема, серед пріоритетних напрямків була популяризація STEM-освіти, розробка науково-методичних засад впровадження STEM-освіти, фандрайзинг для відповідних освітніх проєктів. Окрім того, що ці рекомендації не могли бути виконані в повній мірі через пандемію COVID-19, вони ще й мали загальний характер і не враховували гендерного компоненту.

З огляду на низький рівень математичної компетентності [за результатами PISA](#) (що вперше був проведений в Україні у 2018 році) указом президента 2020/2021 навчальний рік було оголошено роком [математики](#). План заходів щодо проведення Року математичної освіти в Україні включає забезпечення рівного доступу уч_ениць до вивчення математики (шляхом створення безоплатного математичного онлайн-ресурсу, запровадження індивідуальних занять з математики, збільшення навчальних годин тощо), застосування сучасних технологій навчання математики (зокрема організація «математичних шкіл» влітку, проведення майстер-класів, тренінгів для вчитель_ок), удосконалення ресурсного забезпечення, популяризацію математичної освіти та підвищення мотивації школяр_ок до вивчення математики та її застосування в житті. Останні два завдання заплановано досягати, зокрема, через конкурс командних головоломок для школярства, проведення «математичних шкіл», відкриття Музею науки, проведення флешмобу «Математика в житті» та створення хаб-просторів на базі закладів вищої освіти, що покликані «розширювати уявлення майбутніх вчителів математики щодо потенціалу математики для розв'язання соціальних та наукових проблем». Крім того, завдяки цьому указу з 2021 року ЗНО з математики буде [обов'язковим](#). Загалом план заходів щодо реалізації року математики є доволі амбітним. Однак він також не містить гендерного компоненту. Крім того, можливість реалізації всіх заходів є під питанням через продовження пандемії.

Наразі більшість ініціатив з підтримки дівчат у STEM створює й ініціює не держава, а бізнес, громадські ініціативи або міжнародні організації.

Вставка 1. Приклади недержавних ініціатив підтримки дівчат

- Проект «[Дівчата STEM](#)», організований Центром «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності», передбачає менторство дівчат від 14 до 24 років жінками, які вже працюють у сферах STEM. Протягом трьох місяців дівчата мають можливість реалізувати проект і взяти участь у фінальній конференції. Таким чином вони отримують рольову модель – жінку, яка досягла успіху у цій галузі.
- Фонд ООН у галузі народонаселення у жовтні 2019 року ініціював разом з організатор_ками «Дівчата STEM» окремий [хакатон](#) для студенток, який давав можливість дізнатися більше про гендерну рівність, дизайн-мислення, презентаційні навички.
- Проектом популяризації STEM-професій для дівчат є «[STEM IS FEM](#)», який був ініційований інвестором і IT-компанією та який має дещо більше 20 партнерів. Цей проект створений для популяризації STEM серед дівчат, а також для допомоги з першими кроками в цій спеціальності.
- У 2018 році UN Global Compact та компанія CODIFUN створили [безкоштовний онлайн-курс](#) для дівчат і жінок про веб-розробку.

● Рекомендації

Зважаючи на деякий брак політик та ініціатив, які були б спрямовані на подолання гендерної нерівності в освіті, в тому числі вищій, та на ринку праці, ми розробили кілька рекомендацій. Ці рекомендації спрямовані кільком різним стейкхолдерам, які, на нашу думку, мають повноваження або можливості позитивно вплинути на наявну ситуацію. Для зручності ми згрупували рекомендації не лише за тим, хто міг би їх втілювати, а й за проблемами, які ці рекомендації покликані подолати.

I. Боротьба з гендерною нерівністю на ринку праці й у підприємстві

Представни_цям бізнесів, компаній та підприємств:

- A. Представни_цям, зокрема власни_цям бізнесів у STEM-секторі, особливо в ІТ, варто **звернути увагу на відкритість сфери до жінок — на рівні не лише формальних процедур, а й практик, які реалізують компанії щодо декретних відпусток, відтворення працівни_цями стереотипів щодо жінок** тощо. Прикладом таких інтервенцій з боку компанії може бути перегляд внутрішніх (у тому числі неформальних) політик щодо відпусток, лікарняних, питань, які ставляться на співбесідах тощо. Також одним із кроків може бути звернення до гендерних консультанток. Більша відкритість сектору для жінок буде корисною самим компаніям, адже ще більше кваліфікованих працівниць будуть залучені до їхньої роботи.
- B. Крім того, більшу видимість жінок у різних професіях можна підвищувати шляхом **створення та просування професійних жіночих асоціацій**. Вони також можуть стати платформами для надання стажування та менторства для дівчат, які зацікавлені в тій чи іншій сфері для навчання та роботи.

Представни_цям бізнесів, компаній та підприємств і органам місцевої влади:

- C. Однією з найважливіших змін, які можуть покращити ситуацію з гендерною нерівністю на ринку праці, є **створення кращих умов праці для людей з дітьми**. Це може бути гнучкий графік роботи, що дасть можливість забирати дітей з закладів освіти, створення дитячих садочків поруч з офісними центрами тощо. Оскільки наразі все ж переважно жінки виконують неоплачувану репродуктивну роботу, це допоможе розвантажити їх.

II. Боротьба з гендерною нерівністю у сфері освіти

Уряду України та МОН:

- A. Хоча Уряд України й ухвалив план дій у рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності, необхідно не лише провести гендерний аудит закладів освіти, а й затвердити план дій у Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти, що справді буде працювати з основними проблемами, які існують щодо цього питання наразі. Для цього потрібно **провести глибинне дослідження, яке би продемонструвало наявність або брак формального та прихованого гендерованого навчального плану**. Також таке дослідження може дати відповіді щодо того, чому може існувати різниця у виборі спеціальностей між дівчатами та хлопцями. Наприклад, на це можуть впливати ті фактори, які виявляли дослідни_ці інших країн, котрі ми перелічили в цьому дослідженні. Однак у нас немає підтвердження або спростування існування цих механізмів в Україні. Зокрема, репрезентативне кількісне опитування мотивації вибору вищої освіти в Україні не дає відповідей на питання, які стосуються гендерних аспектів. Отже, важливо провести саме таке дослідження, яке буде концентруватися на механізмах впливу на вибір дівчат і хлопців, зокрема буде покривати соціально-психологічні аспекти цього вибору. Без такого дослідження план дій до Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти може бути менш ефективним.
- B. Також важливо **залучати до розробки Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти представни_ць закладів освіти та громадськість, зокрема експерт_ок з питань гендерної рівності**. Залучення всіх цих сторін дасть можливість врахувати спеціалізовані знання та досвіди.
- C. Крім цього, 2020-2021 навчальний рік мав бути роком математики, а Інститут модернізації змісту освіти створював методичні рекомендації щодо популяризації та розвитку STEM у середній освіті. Оскільки пандемія COVID-19 унеможливила повноцінну реалізацію заходів, які планувались у рамках таких ініціатив, важливо поновити ці плани після повноцінного повернення школяр_ок до закладів освіти і завершення карантину. Однак, окрім загальних планів, важливим може бути **фокус на популяризації STEM-освіти серед дівчат**. Попри існування «парадоксу гендерної рівності», існує ймовірність того, що принаймні частина дівчат і жінок не обирають навчання та

кар'єру в STEM не через власні вподобання, а під впливом інших факторів.

- D. Важливою зміною, яка має відбутися, є також зміна у взаємодії вчитель_ок з ученицями й учнями. Якщо гендерний аудит закладів освіти буде передбачати аналіз такої взаємодії, то експерт_ки зможуть надавати більш точкові та конкретні рекомендації. Однак основною зміною має бути однакове ставлення до навчальних успіхів як дівчат, так і хлопців, яке не має базуватися на уявленні про традиційні гендерні ролі та їхні прояви. Простішими словами, **вчитель_ки не мають очікувати від дівчат більшої старанності чи успішності, ніж від хлопців, і транслювати ці очікування своїм ученицям та учням.**

Закладам освіти:

- E. Ще одна важлива зміна у взаємодії вчитель_ок та учениць має відбутися на рівні трансляції стереотипів. Особливо це стосується взаємодії поза формальним навчальним планом. Для цього корисними можуть бути **комунікаційна кампанія, роз'яснювальні матеріали, тренінги, які допоможуть вчитель_кам побачити негативний вплив віктимізації та стереотипізації**, а також дадуть інформацію про те, як краще комунікувати з ученицями, щоб уникати гендерних стереотипів у висловлюваннях.
- F. **Крім просвітницької роботи з учитель_ками та працівни_цями різних рівні освіти, важливою також є така робота з батьками.** Попри значну кількість часу, яку дівчата та хлопці проводять у закладах освіти, батьки, зокрема матері для дівчаток, є важливими рольовими моделями. Зокрема, це теж стосується трансляції уявлень і стереотипів.

III. Ефективна гендерно чутлива профорієнтація

Уряду та МОН:

- A. Ще одним важливим кроком для допомоги у виборі спеціальностей загалом і STEM-спеціальностей зокрема є **впровадження посад кар'єрних радни_ць у школах.** Такі кар'єрні радни_ці мають бути обізнаними щодо можливостей працевлаштування після здобуття освіти з різних спеціальностей, не лише у вищій освіті, а також мати відповідні компетенції зі спілкування з ученицями та учнями, щоб мати можливість спрямувати їх у тому напрямку, який відповідає зацікавленню і сильним сторонам учениць та

учнів. Окрім цього, такі кар'єрні радни_ці мають бути обізнані з питаннями гендерної рівності.

Представни_цям бізнесів, компаній та підприємств:

- В. Важливо сприяти більшій видимості успішних жінок у всіх сферах, особливо у тих, які стереотипно вважаються чоловічими. Цього можна досягати через **запровадження у школах «кар'єрних днів», де батьки учнів та учениць або інші дорослі зможуть ділитися своїм досвідом та бути рольовими моделями для школярів і школярок.**